

САНАА ОЛОХ

ЧУРАПЧЫ
УЛУУХУН
ХАБЫАТА.

ХАБЫАТ
1931 СЫЛ АЛТЫННЫ
15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР.

№ 149 (7946) ♦ 1995 сыл ахсынны 16 күнэ. Суббота ♦ Санаата—441 саккуобай.

СҮДҮ КИҢИЭХЭ СҮГҮРҮЙҮҮ БЭЛИЭТЭ

Ахсынны 7—8 күнүрүгэр «Чурапчы кэрэс-
тир, сүгүрүйэр, киэн туттар талааннара» диги
үтэс буолбут күнүр улууска үрдүк таһымга
мыттыллылар. Бу сырыга күнүр програм-
малара да орус киэҥ буолаа. Ол курдук, этнограф,
фольклорист, краевед, археолог, биир дойдулаах-
пыт Сэһэн Боло төрөөбүтэ 90 уонна Саха теат-
ра төрүттэммитэ 70 сылларигар аналлылар. Бас-
таах күн күнүр кыттыллаахтара, Дьоккуускай-
тан сыллаар ыалдьыттар, биир дойдулаахтарбыт
Бахсы, Алабар, Одьулуун нэһиликтэригэр уонна
Чурапчы сэлэниһэтигэр сымдаан олохтоохтору
кытта көрсүстүлэр, күүтүлээх күндү ыалдьыттар-
ынан буолулар.

Иккис күн сарсыардааттан «Айылаан» Культура дьэ-
тигэр биир дойдулаахпыт Дмитрий Иванович Дьяков-
скай—Сэһэн Боло төрөөбүтэ 90 сылыгар аналлаах рес-
публикатаабы научнай-практической конференция үлэ-
тин сагаланыр. Муһууһу улуус дьаһалтатын баһылы-
гы солбуйааччы Т. Л. Тарасов председателиэн кытта
«Сэһэн Боло» олоҕо уонна үлэ-хэмийаа диги сүрү-
дэкилааты Гуманитарнай чинчийин институтун стар-
ший научнай сотруднига, филологическай наука канди-
даты Г. В. Попов оҕордо. Манна дэбэтан эттэххэ, киһи
Сэһэн Боло «Ленада нуучча кэлээн иһиннэрэ» саха
олоҕо диги киһигэтин иккис таһаарытыгар аан тыһы
суруйбута. Дахылаат сыйытын уонна иэтин буолла.

Баччаанна диги киһигэ эйгэрэ, саха тыллаахха соч-
чо-бачча билибиккэ сымдыбыт, оттоо бүтүн кэлээн тө-
рөөбүтэ 90 сыла бэлиэтэнэр. бар дьон бөлөмтотүн
тарпыт, санаатын өрүкүлүт, киһи кэпсэтин киһигэр
түрбүт Сэһэн Боло диги-киһи, туох үлэлээх, үтү-
лээх киһиний?

Дахылаат ис хоһооно, соруа дьэ маһаха туһаайы-
лына. Оҕой кыһаастык билиһиннэрлээх, маһык:

—Төрөөбүт дигиһээх аата-суола—Дьяковский Дмит-
рий Иванович. Кэлээн аатын уонна араспааныатын бы-
лырты өбүгэлэрин ааттарынан уларытан Сэһэн Боло
буолбута. Киһи 1905 с. сэттинны 8 күнүгэр төрөөбүтэ.
Дьон уруксу Боотуруускай улуус (билигин Чурапчы
улууһа) 1 Болотур (билигин Одьулуун) нэһилиэгин сө-
һүн, бааһы олохтоохторо этилэр. С. И. Боло 1948 с. ре-
йиһи 15 күнүгэр 43-һүн туолбаха сымдаан өлбүтэ.

1925 сылтан сагаллаан иһитбит былыргы сэхэниэрэ,
кэпсэниэрэ суруйуу сагаллабыта. Бэйэтин аатын
ууһун (Омукорой ууһа) төрүттэрин 12 киһи үйэтигэр
төһүр таһылаан оҕорбута. 1926 с. баччаа үөһүгэ-
диг ордон кээбит нэһилиэгин архивын булан үөрөппү-
тэ. 1931 с. Дьоккуускайга олоҕо киирбэтэ. Манна но-
руот тыһынын уус-уран айымнытын суруйуу методу-
патын баһылабыта. Саха АССР-ы үөрэтэр общество
кыраайы үөрэтин инструкторынан үлэлэр. Саха сирин
киһи оройуоннарын барыларын кэрийэн, былыргы сө-
һүннэрэ, кэпсэниэрэ хомулар. 1936—1942 сс.—Саха
АССР Совнаркомун иһиннэ тариллибит Тыһы уонна
культураны чинчийэр институт научнай сотруднига. Бу
сылларга А. П. Окладников тэрийбит Ленатаабы архео-
логическай экспедициялар актиһнай кыттымын ил-
быта. Экспедиция 1946 сыл күһүнүгэр диги үлэлээбитэ.

Сэһэн Боло хомуйбут матырыйааллара бүтүннүү НК
архивтар уурулаа сымаллар. Манна Саха сирин киһи

(СЭҺЭН БОЛО ТӨРӨӨБҮТЭ 90 СЫЛЫН ТУОЛУУТУГАР АНАЛЛААХ РЕСПУБЛИКАТААБЫ НАУЧНОЙ-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИЯТТАН)

оройуоннарыгар хомуллубут былыргы сэхэниэр, кэп-
сэниэр, эрхэи докумуннарыттан устан ылымалара 76
дымалара муһуулубут, бааларга иккис өртүгэр сымэ су-
руллубут 5253 иһикс баар, а. а., 10500-тэн тахса стра-
нык. Итиннэ таһынан Бүлүүгэ уонна хотугу оройуон-
нарга эмгэ иккис өртүгэр суруллубут 778 иһиксээх
дымалалар туста уурулаан сымаллар. Г. В. Попов аары-
тынан, Сэһэн Боло саха 600-чэ былыргы сэхэниэрэ
уонна кэпсэниэрэ суруйан ылбыт. Дьэ, бу маһык
улахан сыранан суруллубут, хомуллубут бэлэи бааһы
матырыйааллартан Сэһэн Боло тыһылааһар баара-эра
биир—«Ленада нуучча кэлээн иһиннэрэ» саха олоҕо.
Уруксу Дьоккуускай уокурук сахаларын былыргыт-
тан кэпсэниэрэниэн диги киһигэтин 1938 сыллаахха та-
һаартарбыта. Киһигэ 227 страницалаах уонна сым-
рылаах, тахсыбит ахсаана баара-суоһа 3000 экэ. Ол
да нуруокка тийбэтэ. Киһигэ редактора П. А. Ойуу-
ускай этэ, соһурууттан кэлэи сааһа атыһа тарбанан
ардэһинэ П. А. Ойууускай нуруот өстөөрө аатыран,
конфискацияламыта.

Дигиһи, иһи хомуллубут матырыйааллар—бэлэи
айымнылар. Бэчээттир буоллар, бу иккис тахсыбит
киһигэтин сааһа кээһидээх 20-чэ киһигэ буолуох этэ.
Хомуйбут матырыйаалларын паспордаан иһэрэ. Аһы
сээркээн сэхэниэр сааһытын уларыппакка, сааһытын ура-
тытын барытын хаалларан суруйара. Бу билигин суол-
тата сүрээх улахан. Былыргы сэхэниэрэ уонна кэп-
сэниэрэ сэхэргэбит кыраадастар очколорго бэйэлэ-
рин уус-уран тыл маастардарынан билиһилэрэ. Бэйэ-
лэрин улуустарын, түөлбөлөрүн сагаларын бары ура-
тытын толору тутта сымдыар дьон этилэр. Аһы Сэһэн
Боло кыттылаах музей археологическай хайыһаларын
түмүгэр бааһы матырыйаал хомуллан, былыргы сахалар
материалнай культуралара (танастара-саптар, иһат-
тэра-хоһуостара, туттар септэрэ-сэбиргэллэрэ, о. а. а.)
үөрэттилибитэ, билиһилбитэ. Ол түмүгэр Саха АССР на-
роднай художника М. М. Носов сахалар материалнай
культураларыгар 4 томнаах улахан, өгүнөөх альбому
уруһуйдаан, бэлиэниэн оҕорбута. Сахалык националь-
най таһаары тийиһэ, «өлүтүр түһэриннэ» билиһин ол
сүһүн суолталаһа. Ону туһанар, үөрэтэр маастараар
баар буолулар. Оһон С. Боло сахатан нуруотун иһи-
тир албах үтүлээх киһиэи буолар. Хомуйуох иһин,
киһи нэһилиэстэбэтэ, бааһы матырыйаала кун бүгүнүгэр
диги нуруокка тийдээх иһик. Холобур, билигин бэ-
лэниэни сымтар, бэйэтэ да 7 бэчээттиһи иһиксээх дьэ-
буэ киһигэ тахса иһик. Күүтүбүт, эрэнэбит. Маһык
дьоннор ааттара-суоллара үйэттиллиһэттэх, үлэлэрин-
хамнастарын нуруот билиһин тустаах, дигиһин түмү-
гүр дахылаатын Г. В. Попов.

Ол киһигэтин «Сэһэн Боло» бэлэри, «Алдуурум»
диги ахтымын биир дойдулаахпыт, СГУ доцента про-
фессор Г. Г. Макаров оҕорор.

—1930—1931 сс. үөрэх дьылыгар бу Чурапчыга ШКМ-
га үөрэнэрим. Күнү этэ. Сэһэн Боло—фольклорист кэ-
лэр үһү диги буолта. Дьон Дьыһык, Болот Боотур
уонна муну—үһү буолан кулуунна (билигин таһара

«ТҮҮҮЛГЭ» БЫЧАТЫ ТҮМЭР

Сэттинны иһитан Төһөгө «Түүһүлгэ» диги иччат түм-
сүүтэ тариллаан үлэтин сагаллаан эрэр.

—Биһиги нэһилиэстэтигэр 18—30 сааһаах барыта 56
иччат баар. Киһилэр үгүстэрэ тариллаарга, бааһынай
хайаайыстыбаларыгар, оҕо тариллаарыгар, оһуоллара
үлэниллэр.—диги Төһөгө нэһилиэгин дьаһалтатын ичча-
ты кытта үлэһи специалистна Людмила Максимовна.—Түм-
сүүбүтэ 7 чилиһиннээх активтаах, үлэбитин Культура дьэ-
тиг кытта иккис сибээстээхтик ыттыбыт. Комсомол үлэтэ
тохтуоһуттан тиа сирин иччаттара, ордук оһуоланы са-
һа бүтэрбиттэр, санааларын атаастар, культураны дьэ-
һаллары тэрийэн ыттыһа киһилэри кытта ороһор тэ-
риһэтэ суох хаалыттар.

Ыччаттар хаста да суббуотунуһуктары тэрийэн ыт-
тыттар, иһэһинтэргэ аналлаах иһэһэлэ кыттан, кыр-
дыарас, кыһынат иһаларга оттук маһы бэлэниһэбиттэр.

«СО» кэрр-

дигиһигэр) бардыбыт. Оһон С. И. Дьяковскай диги
аһыкылаах, кыра уһуохтаах киһи сааһаа туһан кэп-
сээтэ. Муну 13 сааһаабым. Итиннэ иккис суолу өйдөөн
хаалыппын. Дьыһы сааһа ыраахтаарытын, государт-
потын төрүттээһин курдук көрдөрбүтүн. Ол сыманбы-
лын, түмүктээһиннэри кэлэи Г. П. Башарин киһити-
кэлээн туһар. Иккисиннэ, иһытын киһити: «Сахалар
торо кыһаан хаалыбыт? Дьыһин бэйэтэ уонна уолат-
тара улаханнар этэ»,—диги. Оһон сулургу баһыити:
«Дьыһин уонна киһи уолаттара оһуу улахана суохта-
ра, сии бу биһиги сагалара»,—дигиһин муһаларга-
быппын. Сэһэн Боло бэйэтин кэмгэр сааһа интелли-
генциятын, биир сааһа чарыһаа бэрэстэһиттэ буо-
лара мэлдьэһилиһэтэ,—дигиһин сагаллаан баран, ара-
тар Сэһэн Боло дьыһатын кытта иккис сибээстээн оч-
чотооһу «сааһа интеллигенцията» диги, киһи аарымын-
нан 203 киһи (ол иһигэр 30-ча үрдүк үөрэхтээх, атыт-
тара нууччалык аар, суруйар дьон) саханы сааһа
оһороору хайахтаах курдук экирэттиһиннэ, сэймэктэ-
һиннэ түбэһиттэрин, «буружаанай националисттар» дэ-
ни үүрүтэ-үтүрүлүүгэ сымдыбыттарын, репрессия
кытаһах итарчытыгар суорума суолаһымматарын уон-
на итиннээх барытыгар хорсумиук туруулаһыттарын,
үтүө ааттарын үйэттиһиттэрин киһигиһи сүрдэттэ, үө-
рэппит, иһичиһит түмүктэрин аарына.

Профессор Г. Г. Макаров иһиниһи оччотооһу сааһа ин-
теллигенциятын дьыһатын бүтүннүү иһан көрдөрбүт
буоллаһына, суруйааччы С. А. Попов—Сэһэн Тумат «Сэ-
һэн Боло дигиһиктэрэ» диги иһитиннэриһигэр чигэтэи,
оһу бу биир киһи олоһор көрдөрбүтэ иһэгэтэр. С. И.
Боло бааһы матырыйаалларын былаһынаахтык бэчээт-
тээн таһаарарга, үйэттиһиннэ билиһин баар ыраахтаар-
га, ол эбэтэр үһ-харчы бопуруоһугар санааларын иккис
киһаһин редактордаан таһаарыт «Биһик» националь-
най киһигэ кыһатын редактора А. П. Егорова били-
һиннэрлэ.

Улахан иһэһиннэ С. И. Боло төрөһүт уола Иван
Сэһенович Дьяковскай ахтыһа, кыттыһа иһлэ. Ки-
һи: «Түүһиннэ үлэһиннэрэ. Туох ааттаах туһалаах үлэни
суруйарый дигиһин. Куттанан, аһы хоско утуһарым...
Аһам үлэһиннэ, саатар, аһара, чигэһэрэ дьон-нуруот
билиһитигэр тахсара буоллар диги баһааһытын. Эдэр
иччаттар, киһи суруйууларын аарыт, үөрэттэ»,—диги.

«Тыл, литература уонна история институтун 60 сы-
ла» диги дахылааты СР Наукаларын Академиятын Гу-
манитарнай институтун директоры академик В. Н. Ива-
нов оҕордо. Академик биһиги улууспут уонна бу 60
сылын туолбут институт быһыһаат сибээстэрин, иһи-
ки соруһтарын туһунан ырытта-билиһиннэрлэ. С. И. Бо-
ло төрөөбүт-үсэһэбит Одьулуунуттан сэрһи, педагогиче-
скай үлэ ветерана, СР культуратын үтүөлээх үлэһи-
тэ, краевед М. П. Ефимов: «Бүтүһүгү дүрбүһүннээх күн-
нэргэ аата ааттаһа, сааһа тыллаахха аарытын аатта-
та»,—диги биир дойдулааһа, төрүттэра Сутуруолаахха
оһоһоох С. И. Боло үтүө аатыгар сүгүрүйдэ, төлөн-
нөөх-толкөөх тыллары аһаата.

Научнай-практической конференция үлэтин улуус
дьяһалтатын баһылыга И. С. Сиһиһи түмүктүү.

Күн иккис аһара Саха театрын 70 сылыгар, киһини
төрүттэспит биир дойдулаах артистарытыгар, ма-
ддэтарбытыгар аһаһа.

С. СМЕРНИКОВА.

СУУРЭЧЧЭ АРААС ААТТААХ БОРОДУУКСУНА ОҢОҢУЛЛАР

ЧЕРСКЭП. 1992 сыллаахха тариллибит, 20-чэ үлэһи-
тээх «Чолбон» чааһынай производствений фирма, про-
изводствотын сымда кээһиттэ, билигин олохтоох сым-
рыттан, баһытан, таба, көтөр этиһтэ, отонтон 20-чэ
араас ааттаах бородууксуһаны оҕорор буолла. Коллек-
тив иһиги технологическай оборудованиһан хаалчы-
лына уонна сааһа технологиянан үлэһиннэ үөрэннэ.

Фирма бырабыһыһыатын председатели Валерий
Билиһугов бэйэтин бородууксуһатыгар сааһаһыттар

иһэһиннэри күүсэ тардарга кыһаллар. Ол иһиннэ
Россия куораттарыгар уонна регионнарыгар, иһиннэ
ыраах дьыһы дойдуларга бородууксуһаларын хас
биирдэн көрүтүтэ образцары уһа, рекламалар
сымдаах босхо баһыһыккаларын иһаһаата. Онуоһа хар-
далары уонна сааһастары Саха сирин улуустарыттан,
Москваттан, Санкт-Петербуртан, Иркутскайтан, Улан-
Удэттан, Хабаровскайтан, Владивостоктан эрэ буолбак-
ка, оһу тэһэ Канадаттан, Израильтан, Великобритания-
тан эмгэ иһаһаата.

—Производствотын өссө да кээһиттэһиттэ, 200-

чэһэ үлэһиттэһиннэһиттэ баһарабыт,—диги кээһинэр В.
Билиһугов,—ол эрэһи үпкэ-харчыга кыһарытараммыт,
туһу да оһорон таһаарбатахпыт үһү иһа буолла. Оһон
СР Президиһиттэ уонна правительствоттан 1996 сы-
лаабы республика социальнай-экономическай сайды-
тын программатын иһиннэ биһиги фирманыт производ-
ствотын кээһиттэ чигэһиттэһэ кредиттэри быһыһини
көрүлөрүтэр көрдөһүт. Коллектив бэйэтин кыһар
эрэнэр уонна ылбыт кредитин иһылааһыт боллоһоһо
төһүрүө,

СИА.

(Салгыгта. Нийн хайртай 144—145 №№-рээр көр).
Хорооба улахын байдлыг

Хорюуба улахан бодог лийхэ мастаран сыйлары ту
тулаан энхбүдлүбүт. Олүөхүт алтан тымэхтерин, курун,
бэртэхитин ылаабыт. Бокуюннух угуо иллитигэр бир
тарбадар көмүс сирэйдээх эбит. Сирэйэ «раковны» оёуу-
лаах, киинэхэ былыргы европейской культура эннэ сис-
тыбыт киһитэ эбит Уоннаабытын киһи сатаан быһар-
бат гына сытыан, быланан хаалбыт. Халыг кышканы
ис өртүнэ... көрбөхтөөн баран төттөрү саптыбыт.
...Учугэй сир, киһи...

...«Үчүгэй сир, кини маннык киргэ хоргууор, ачты буолуор сатамат, төттөрү дыылаа» диир Окладников иһигэр ботугуруур ман диики көрө-көрө, Кини көргөнэ Запорожкая Вера Дм. диир расуйдауу, фотографиланы, цзан оҕоро сылдьар, кини үлэтэ ол буолар, Кини хаа-маре бытаан, кабыл, ол тэҥэ строгай. Онтон Окладников олус тизэллээх, олус тэтимнээх, турбут-олорбут, хаам-ыт-сийимит, сытты, түргэн уонна ыраас саналаах 34 снастаах эдэр профессор—археолог...

Биийн сэтгэмбэт сирбит. Мырааны кэрийз бүтүүнүү
кетэ-кетэ киһи угуохтара. Бэрт былыргылар (XVIII в)
да бааллар. Үксэ чардаат, намыһах ампары дүлүү ту-
туулаахтар.

18 июня, 1942 г.

18 июня, 1942 г.
Сарсыярда чуумпу, күн былыт быһыһыан тыган ааһар.
9 ч. 45 м. биһи бүтэи-оһон, хомунан беректан тэһэн ал-
ларза уста турдубут. Сотору илэһэн мээһини...

...Биһи былыргы 1632 с. Бекетов острогун (эргэ куорат) олохун-өтөбүн сурайабыт да хас да үлээбэ сылдьар дьон байлалара: «Урук уу илдьэн алданан протока буолан хаалбытынан ити эһи устан истэххит буолуо, нини ити биллгин «Бобууска өтөбө» өтөх кырдымынан үөлэ диэки баар үбү диэн буолар. Сэһэн буолара, бу сиргэ бастаан кэлэһинэр куорат тутаары сарык түһэрээри тахсан ити Бобууска аяттымын үрдүттэн олорон собуруу итик хаһаны тэһинэп, сыаллаан көрөн баран эппиттэр.—бу сиргэ куорат олордор сөбө суох эбит,—диэн ол кэннээ ити биллгин Якутскайга баран саарык түстөдүн үрдүккө түппүттэра үбү,—диэн буолара диэн сэһэргинилэр.

Иккинхил лаппийн эбэллэр: «ол бу манда бэрт кылгас кэмгэ быхахтык олорд түйэн барап үһэ бар-
бытлар, оной уһунуук олорботох сирдэрэ, сурада»—
дээн бигэрэгэтэллэр.

19 июня, 1942 г.

—Биһи күнүө чайдан баран килэ? Бөтүг олохтор иһин суулаа турар кыһыл мырааны кэрийэ устан иһэн барар өтөхтөрү аһан «Халламыр» дигэн кылгас 2-3 м усталаах үрүйэ оҥотун булан, тохтоон хонжубут. Манна биһи Бочуров Федор дигэн киһини көрсөн Бөрөлөөххө бээр буола сылдыбыт былыргы бөтүгнэр—көмөхөттөр «острожекторын» сураатыбыт да эмиз ыстаарай куорат кэпсээнин курдук, уу мэлитэн протока буолан хаалбыт. Былыр «Тымтыбыт» дигэн сиргэ ол сарни кээлтигэр үлүүн дьээнн тутан баран мустан хатанан олоро сылдыбыттар да олору нуучча сэрнитэ кэлэн харыйа аһыттан ытыалаан сахалар динилэрин аһынн былдаан баран түөрт өртүлэриттэн уоттаан кыбаспыттар. Арай онтон бөтүгнэртэн биир эрэ бастын киһи бээр куотаары дьэ үрдүтүн тобулу сэлээн тахсан ууга киригин, ситэн өлөөттөрө үһү,—дигэн сэлэргинир. Кини кырдыаҥас дьон сэлэнинн сэлэргинир. Бөрөлөөх арыытыгар сол былыргы кэмтэн арай харыйаларга 2 эр сун кырдыаҥас харыйалар тураллар,—дигэн Бочуров кэпсир. Бу дойдуга билигин ыаллар наар талба аһаастаһа олохсолор үһү.

Бөрөлөөхө кынын кыстыгыллар үһү. Биир 10-ча дьыг баар буолуо диир. Бөрөлөөх мантан 3 км үһү. Бээт улахан, кырдыаҥас арыы баара ууга мэллилтэн аччаан үлүүтүк аман. Буолуоп буолуоп бэлэттээн кэпсир.

30 июня, 1942 г.

...Биш бүгүн стойнкабытын хаан неолит тэрилэлэрин (быхах, скребок, ох зэбэгүн, ошейкалары) буллубут. Махта таас-чакыр тэриллэр. Үксэ аллараа тохтубут быһыылаах. Мантан бүтэн-оһон биш хомууан аллараа аастыбыт. Кыра тыаллаах. Базрыс тыала түһүн мээлэ мээттыбыт.

Аара «Хайгмалаах» днэн сиргэ тохтоон биир кыр-
дыбас етөх-баладан турарын көрдүбүт. Олохтоох сз-
һэнийэн бу днэ олохтообо былыр буюспада елөөтөрө
руу Онон «аблаһи днэтэ» (Аран турбут сиргэ) днэн
ааттымыллар эбит. Иннитэр биирднн түннүктэх кира
үүтээн баладан. Төгүрүччү буорунан көмүлүбүт. Аяла
илин-хоту икки ардыннан эбит. Тула өтүгэр 3-4 нн-
нээх, бука буору ылбыт ямкалара буюу. Оногун элэ-
кэтэ хоту мунугар суудла сытар. Килини «титарк
балдан сымһа» днэххэ сөл.

Кишээлик бийн «Удабан хайата» днэн уһун...

10 июля, 1942 г.
Сарсыярда 8 чааска туруп, аһаан-сизэ хомунан 11
чааска аһыһынныбыт. Биир протока үстүгү баран иһэн
иккис ары кумабар балыксыттар баалларын көрүстү-
бүт. Майна Анясимов диэн Нам р-на, Хатын-Арыы нэһ.
күлүгэ билигин бу дойдуга кэлэн иһиллээк-киһи буо-
лор кэлэхтээн кэллэр. 5 оболлоох, эмээхсин-
нэн кэллэр. Бу дойдуну 1920 сыл-
ларда билигин балыкка олорор.

**СЭХЭН БОЛО
ДНЕВНИКТЭРЭ**

ТЭН ҮЛЭ БИЛЭР-СМАНДАР ЭСНЭГ.

Күгил сәһәһиһәһ:

— Аггүрөөл хайагчтайн Эдэнгээн куората 9 нөс, 6 көсө «Дуулан хайлтаа» дэнгээ билыргылар өгөхтөрө бээр үһү. Онно быйыр Намтан китрэн балыктым оло-роллоро үһү. Биир Таас Ыгарда дэн кии сүрөхтэнииниш китрэн олохсуйбут үһү. Онтон «Уогтаах хайлта» дэн 1 нөс үһү. Билэгин аара «Мүлүгүн, Никуола» той дэн арымтары аахыталыыр үһүбүт. Эдэнгээн билэгин куораныныттан аллара дэн «Гулянка» дэн сиргэ-арыга «Төнүргэстээх» арыни утары бастанга Эдэнгээн куората бээр ууга тиирибэтэ үһү. Билэгин ийин укгола, өгөх-энин бээр кэмэ суох—дэн.

Бийн мантан аахон уста түрдубут. Күнүс эцгигээх-
ардах туһулаан нхэн туоранн ааста. Бадрыс тмала
түхэн түргөмннт. Кэһэ 10 чааска хайа тунсуатар про-
тока төрдүгэр хонсубут. Бүгүн 65-70 км кэлээхннт
буолно.

Кизик эриэн-быран чогочу хурдук билиг. Фарзатаринаан үс баржалаах пароход үөһэттөө кэлэн Эдыгээн дикэн ааста. Тылга суох, чууму. Пинибитигэр ары сытар. Уу түһүн, олочо бадарлааныгар тохуур буолду-бут. Бийи хомсубут.

13 июля, 1942 г.

„Минь рай НКВД-ын сотрудингыгн Эверстов Дм. Дм. дүн адар кпинин көрсөн интереснай сведенины аллым. Булуу. Минхэ ол тэгэ барыбыгыгар үөрүү. Кини от ийин 7 к. «Уолба» дүнэ мантан 2 көстөөх сирга: одорор «Путь Победы» (Кыайыны Суола) дүнэ колхозка тахса сымдыан таас охтору, шейкалары булбут. Ону минхэ бизэрдэ. Колхозка 1940 сылтан ила урункута илэл сүөх, адыас айуур ийигэр бөлүөлөк туруоран дыкаларн, хотону тутан эрэлээр үнү. Ол оино хотон муостатын диниыгар буор хайна кутталар эбит. Ол дидаматтан 2 кини угуоубун хостоон тайаарбыттар. Оино 4 таас ох төбөлөрүн уонна кремневкалары—астария таастарын бурайбыттар эбит. Олортоон охторун ууран туруоралларын Эверстов Дм. Дм.—бэйтэ среднэй үөрэхтээх кини буолан, бу дрезнэй культура буолуон сеп—дүнэ бэйэ-түгэр илдьэ жинрбит. Олору минхэ бизэрдэ. Маны мин Окладникова адалбыттар сүрдүк үөрдэ, уонна «поехалн»—дүнэ тыл буолла. «Интереснай булуу, тем болес кини ситар—бир сирэ эл поларным кругом» дэспини буолла.

Манна көмө көрдөсөн, бийи рибазоволтан 2-эты ылаах буоллубут. Спрэнькка бичар Кунаров Петр Сем. дээн звенки олохтоох оройноору буоллубут. Сарсын ба-
рар тына тэриннибит.

17 июля, 1942 г.

Эмис үлээлэтибит. Күмүс колхозжа лекция оңорлудуб. 10-ча кини баар. Пингэригирчиллэрт алыс. Висаба Н. А. Граве (мерзлотной станция кинитэ) тахсыбита. Бийиэхэ кимилэһөөрү. Кини геологическай наблюдения оңордо. Маннаады стоянкада бийи бүгүн дыһаларин оһун, оялгарын булудуб. Кинини тула сүүһүнүн шейкалар уюна бронза черепкаларга көстөлөр. Таас үгүү, ох, быһах, скребок той мээлэ, 2 кини угуогуи элэктэ. Оһон бийрлэстэрт оһо үгүоһа дыһалар. Стоянка бийр 5000, 6000 сыллаах буоһуо. Наар балыгы, кымы буһадыгыгыһааччы сүүһүтэ сүүхтар оһоһотторугар сөһ.

Уңуохтара 80 сант. дириңтәи, неолита—20-30 сант. дириңтәи, бронзата оңтон җәһә кирсәи аягыттан көс төләр.

Бийн бу сүртэн бариата 5 стойякны буллубут. Онон бэрт өртөн кхн олоорбут дойдута эбит. «Харахаан» динэн күөлгэ бэрт билирты өтөхтөр бааллар үхү. Биир хыламо онно ярдаа өтүгэр баар үхү, билигин суонзата өрө (түөрт баганага) хаалбыта тураллар үхү. Биир бамаан онно илин өтүгэр мурдун курдук сиритэр кэстөр дииллэр. Билирты кыргыс, чука саганаагыта олоотторо үхү динэн буолар. Хойуут «Дээлиилэр» динэн Чорду ууна эвенки 50-ча табалаах 5 бирааттын дьон олоотторо лын олон быстан хаалтар. Ол эгнээ «Тэа баатын үхэ» көбө сылламыыттары үхү.

Манна олохтоох Мнтр. Амеж: Винокуров даан нууцад кялн баара кэсэнэр, билыр Эдлэгээн куората ити билигүн Эдлэгээнтөн 15 биеэстэлэх «Балаайнаах» нөөн домлыр илин таас энгэр днээн эбитэ үбү.

Алсара дээдэл 100 км колобуулаах сирга «Кыһын-ай» дээдэл сирга хайада билирэг дөрөв эмиг баар үхү. Ол дөрөв эмиг баар үхү. Ол дөрөв эмиг баар үхү. «Хорогку» дээдэл үрэх туһунаа илин таас бегка баар үхү.

Онтон биллгүн Эдлгээн куоратын былыр гүрүөн
роосуоа кэлэ алдыатан баарта үһү. Итинтэ ити
дэлгээнгэ үрэх төрдүгэр (Ньуордара) тааска баар
гүрү былыр нэниа кэлэ сымдыбыт Мих Ошейков
тэн блаточеный адабыт 1846 с. сурыйа баарта Хан-
тк да алтаах сыйлыктын суола буолбатах үһү «1846

с. С.О» даял сурук көстөр.

Бийн нэгдэ бүтэн олон 9 ч. 30 м. бийр анха зыгшар-
данах сатым Эдгээгээгээ киригдбат.

18 июля, 1942 г.

„Кини мнэхэ (Кучаров Петр Сем. дэвн 70 саяаах)
быларгы грузин паттаарыи—ороспооннуугу нэлсээтэ:

—Барита 15 киһилээх ороспунньук эбитэ үһү. 3 нуучча тойоннооро-сэттэтэллээбэ үһү. Ол кэһэ 11 киһи саллаат-сэриилээбэ үһү. Киһилэр асардастыы сылдьан Дьонуускайы алдьатан бу Эдьигээнгэ устан биэр күүһү кэлэн алдьаппыт. Дьыһэлэри уоттаабыт. Алдьата сылдьан—харчтыгы күүсүмүн илдьэ сылдьан бу Стрекаловка үрээни уңуор-маһаар бырабы оонньуур үһү. Ойло үрүһ көмүс харчылары, алтан манньаыттары ыскайлаабыта бу хойукка дьэри көстөрө дьээн буолара. Ол алдьатан баран күүһү хотуттан утары тымалтүспүтүгэр утары баарыстанан устэ турбут. Ол устун киирэн өрүс төрдүгэр эвеннэр олороллорун алдьатан 4 ураһа тоңубу кырҕан соһом кэбиспит. Арай кинээстэри ордорон сирдэйт, булчут, бадыксыт оҥостубуттар. Ойовун, кыйыһы үлэһит оҥостоннор дьыһэлэригэр олооттор. Бэйэлэрэ муорада «Кымылаах» арыта дьыһитэ киирэн таһынан, хаарынан дьыһ оҥостон буган кыстырдым олооттор. Ону Якутскайтан 19 сэриилээх, хамаанда кэлэн киһилэри эхкирэтэн киирэн, ол омук кинээһин тутан илан сирдэтэһинэр ытыхан үс түүһээх күмү быһа аһаһымыллар ол олоор арыларыт булаллар. Ол буланнар түүн утуһа сыттаахтарына эмискэ киирэн саабылаанан бастарын быһыта охсутаалаан өлөтөөн кэбиһэллэр. Арай биэр бэйтэ грузин тойонноро 20-чэ ытты тохору өлөһ биэрбэккэ бэтүүктүү куоёанним-куоёаннимы олоорбут. Ол олоордохторуна эһтээх аба баар сирин буларбыттар. Онукалара үс дьыһыкчаа 1-тан ортоку тавэ дьыһыкчаан иһигэр арыһа баттаабытара биэр «Өндөй бэтүүк» куоёаннимы олоор эбитэ үһү. Ону баһын быһа өхсөн кэбиспиттэр да грузиннара өлөн барбыт.

Од тухайчлалар дэз команда грузин ааттаадын ба-
һын буһаан, илһитин бэгэчигинээн буһаан, сотогун угуу-
рууан арааран Якутскайга көрдөрө илһитэрэ үһү дүн
буолара. Од киһи аһаах киһи эбитэ үһү. Хайара тымал-
тан иһиһэтэх киһи курдук сэгэн буолара. Сорох сэг-
һиһэтэ киһиһи Чупроһ дүн эбитэ үһү дииллэрэ. Од
киһи аһааһын—салогатин суола дүн итэ тааска бээр
суола көрдөрөллөрө дүн кэпсээн баран мээхэ Кучароһ
П. С. билэ 1846 с. Ошейников Мих. арабыыт суруйан
барһыт С.О суругун көрдөрлө. Билбэт киһи көрдөү-
нэ саныкы суолун курдук итэ С уонна О букваһара
мээрүһүннүллэр.

31 июля, 1942 г.

...Бийн бүгүн Талах Таарбаганаах дин үрдэлээр аастыбыт. Казнэ 8 чааска «Наатара» дин сирэ—үрэх хэ тийлсбит. Маина рыбааход баар сирэ. Үрэгэ үрдүх тохто-суула туар хара сымрлаах хайа аннынаа илин дикн тахсар эбит. Хийэттан тумулугар бьарга малла-ра олоролор. Бийл киннэхэ үөһэттэн пароходуна 300-чанэ переселенцтар кэлбиттэр. Үүгэтэра фин-суоми омуктар эбит. туспа саналаах Якутия санга переселе-нецтэра буолаллар. Үксэ оро-дьахтар, обонньор эмээх-син өтгө. Билигин динэ-уот туттаары хайа бьарын үрэхизэн сүмбүрэн өрө тэккэлэчтин хайыталаан, ираа-стан эрэлдэра көстөр. Ким хойгу, ким күрдэх тутара көстөр. Билигин маллара 10-ча улахан палатка динэ-лэргэ, араанэ, 30-40-ча отууларга, землянкаларга, кыра палатка оболоругар олоролор. Үрэххэ пароход тох-туур элиян оодоох, өннө баржа көстөр, шкуна обото көстөр. Угуор арынга—үрэх төрдүгэр сага уһаарыл-лан кэлбит бревналар, болуот мастара көстөлөр. Бэт-тэх динэлэр анималарыгар эрбэммит тес—хаптабыттар кыстамматтарынан кийлэр хаавсаллар. Маина үрүйэ төрдүгэр үгс сага типтээх лодкалар ситаллара көстөр. Бу дойду үрдүх 70-80 метралаах хайа сымрыттин быдыргы олохтоохтор үгүохтара суудлан мһыллан сь-талларын кийи билигин маһын, үгүохтарин булан кө-рөвүн. «Урукхута эгин холболоох, хрестээх, сарайлаах намитниктар баалларын бу сага бурайан уот гынан оттон бараабыттар» дин ахталлар. Бу Наатараба ла-ка, завод, пеквария, склад, медпунк бааллар. Бийн кон-тораба сьлдьян биир Босданова Галэ дин кыстыын июль ай 17 күнүгэр дини «СЯ» хайматы ылан көрдүбүт, үчүтэй суох с-рин улахаан. Билигин Воронеж дикн, Ростов, Ленинград дикн улахаан кыргыһылар буола тураллар эбит.

Бу Наатарл хайтын шинэ ололцу уот снэбт үгүс дүлээн-ороскуоту таһаарбыт. Олохтоохтор дүлэлэрин барытык снэбт.

Кнээз чуумуудда, билигтаах. Бүтн түүн 1 часка утуйдубут. Нагара төрлө кыра армылаах эбит, кини икки үс буолан Ленада түйэр үрэх эбит. Былыргата манна Винокуровтар дин хатынын байдара олоотторо үлү. Урукку динэлэриттэн хас да алмаарар кесталлар. Алмара дикки ойучу берега балык тууһуур барак-алмаар кестөр.

(Содержит 639997731111).

